

ԴԱՍ 4.1. Աշխարհագրական դիրքը և սահմանները: Երկրաբանությունը, օգտակար հանածոները

• • •

Ընդ որում , ջերմաստիճանային տարբերությունները համեմատաբար փոքր են : Սակայն տարվա ընթացքում մեծ են խոնավացման տարբերությունները՝ տեղումների տարեկան քանակը և սեզոնային բաշխումը: Մայրցամաքի մեծ մասում հստակ արտահայտված են խոնավ և չորային սեզոնները: Կլիմայի ցամաքայնությունը լավ է արտահայտված մայրցամաքի հյուսիսային շրջաններում, ինչը պայմանավորված է մեծ ձգվածությամբ(7500 կմ.) և Ասիայի հսկայական չորային (արիդ) տարածքների մոտիկությամբ:

• • •

Գնդաձևության պատճառով Երկիրը տաքանում է անհավասարաչափ, քանի որ Արեգակի ճառագայթների անկման անկյունը հասարակածից դեպի բևեռներ շարժվելիս նվազում է: Նվազում է նաև Երկրի մակերևութի ստացած ջերմության քանակը: Հասարակածային լայնությունները շատ ջերմություն են ստանում: Քանի որ օդը տաքանում է երկրի մակերևութից, գետնամերձ շերտի տաքացած օդի ծավալը մեծանում է և այն կատարում է վերընթաց շարժում: Դրա արդյունքում հասարակածային լայնությունների ներքնոլորտի ստորին շերտում օդը նոսրանում է և հաստատվում է մթնոլորտային ցածր ճնշման մարզ: Ներքնոլորտի վերին շերտում տեղի է ունենում հակառակը՝ օդը խտանում է և հաստատվում է մթնոլորտային բարձր ճնշման մարզ: Մերձբևեռային լայնությունները Արեգակի ճառագայթների անկման փոքր անկյան պատճառով քիչ ջերմություն են ստանում, օդը սառն է , ծանր և կուտակվում է ներքնոլորտի ստորին շերտում: Դա է պատճառը, որ այստեղ հաստատվում է բարձր ճնշում, ներքնոլորտի վերին շերտում՝ ցածր ճնշում: Եվ քանի որ օդը շարժվում է բարձր ճնշման մարզից դեպի ցածր ճնշման մարզ , հասարակածային լայնությունների ներքնոլորտի վերին շերտից օդն ուզում է տեղաշարժվել մերձբևեռային լայնությունների ներք-

նույրտի վերին շերտ, մերձբևեռային լայնությունների ստորին շերտից էլ՝ հասարակած: Սակայն Կորիոլիսի ուժի(արագացման ուժի) ազդեցությամբ օդը մերձբևեռային լայնություններ չի հասնում, արևադարձերում շեղվում է: Այն խտանում է, ծանրանում և երկու կիսագնդերի 30⁰ լայնությունների շրջանում կատարում վարընթաց շարժում : Վարընթաց շարժում կատարող օդը տաքանում է, հեռանում հագեցման վիճակից և տեղումներ քիչ է առաջացնում : Ներքնույրտի ստորին շերտում օդը խտանում է և ձևավորվում է մթնոլորտային բարձր ճնշման գոտի: Եվ քանի որ հասարակածային լայնությունների ներքնույրտի ստորին շերտում, մթնոլորտային ճնշումը ցածր է, արևադարձային լայնություններից օդը շարժվում է դեպի հասարակած: Կորիոլիսի ուժի շնորհիվ այդ օդը շարժման նախնական ուղղությունից շեղվում է և առաջանում են ցածր լայնությունների կլիման ձևավորող գերիշխող քամիները՝ **պասսատները**:

• • •

Մակերևութային ջրերի սակավությունը լրացվում է ստորերկրյա ջրերի պաշարներով, որոնք գտնվում են ալժիրյան, լիբիական և **Սահարայի** ընդարձակ արտեզյան ավազաններում:

Աֆրիկայի մնացյալ տարածքների գետերը պատկանում են Ատլանտյան (մայրցամաքի տարածքի 50%-ը) և Հնդկական (18,5%-ը) օվկիանոսների ավազաններին, որոնց միջև գլխավոր ջրբաժանը մայրցամաքի արևելյան մասում է:

• • •

Սահարայի արևելքում, Եգիպտոսի սահմաններում անապատը ոռոգվում է Նեղոսի տարանցիկ ջրերով, որի հոսքը ձևավորվում է Արևելաաֆրիկյան սարահարթում (հարկ է նշել, որ սարահարթը մայրցամաքի խոշորագույն գետերի համար՝ Նեղոս, Կոնգո, Զամբեզի և այլն մի յուրահատուկ և հզոր ջրագրական հանգույց է) թափվող առատ տեղումներից (Սպիտակ Նեղոս) և Եթովպական բարձրավանդակի Թանա լճից սկիզբ առնող Երկնագույն Նեղոսի ջրերից: Նեղոսի տարանցիկ տարեկան հոսքը անապատով կազմում է 73 խկմ, որից ընդամենը 30 խկմ ջուր է հասնում Միջերկրական ծով: Մնացյալը ծախսվում է ոռոգման համար, մասամբ էլ՝ գոլորշացման: Ոռոգվող հողերում ստորերկրյա ջրերը առավելապես սնվում են ջրանցքների և ջրամբարների ներծծված ջրերից: Մշտական տարանցիկ գետեր են նաև Նիգերը, Շարին, որոնք սկիզբ են առնում տեղումնաշատ շրջաններից, բայց չորային սեզոնին ջրի հիմնական մասը՝ ավելի քան 50%-ը, ծախսվում

է գոլորշացման և ստորերկրյա ջրերի սնման համար : Աֆրիկյան ամենա քիչն է ապահովված միավոր տարածքին բաժին ընկնող գետաջրերի պաշարներով (139մմ): Այդ ցուցանիշով ամենախոնավ մայրցամաքին՝ Հարավային Ամերիկային գիջում է 5 անգամ: Չորային կլիմայով պայմանավորված մայրցամաքի մեծ մասում գյուղատնտեսության զարգացման համար բացառիկ դեր է խաղում ոռոգումը: Այն ունի հազարամյակների պատմություն՝ Նեղոսի հովիտ (Եգիպտոս, Սուդան), Նիգերի հովիտ, Մալի,ՀԱՀ և այլն:

• • •

Աֆրիկայի խոշոր լճերը

Լճեր	Մակերեսը (Հազար քառ. կմ)	Ջրի ծավալը (խտ. կմ)	Առավելագույն խտությունը (մ)	Ծագումը
Վիկտորիա	68	2790	80	Տեկտոնական
Տանգանիկա	34	18900	1470	Գրաբենային
Նյասա	30.8	7750	706	Գրաբենային
Չադ	26-10	44.4	11	Մնացորդային (անջատման)
Ռուդոլֆ	8.5	-	73	Տեկտոնական

• • •

Վերին հարկը կազմում են հսկա ֆիկուսները (մինջև 80մ բարձրությամբ), յուղատու արմավենին, գինու արմավենին, սեյբան, երենուսը (բնափայտը ջրում չի փտում, արժեքավոր է կահույքի պատրաստման համար), կոլա ծառը (սերմերից ստացված մզվածքը օգտագործում են բժշկության մեջ և կենսունակությունը բարձրացնող ըմպելիքների ստացման համար): Ցածր հարկերում աճում են բանաններ, լիբերական սրճենի: Դրանց մեծ մասը տեխնիկական ու սննդային նշանակություն ունեն, սերմերից էլ յուղ են ստանում:

Խոնավ հասարակածային անտառներում ապրում են մարդանման կապիկներ՝ գորիան (անտառի թավուտներում) և շիմպանզեն (եզրամասերում):

Ջոնայում տարածված են կարմրադեղին (ֆերալիտային) հողերը, ինչը պայմանավորված է մայրական ապարներում երկաթի և ալյումինի օքսիդի մեծ պարունակությամբ:

• • •

Աֆրիկայի սավանանների կենդանական աշխարհը իր բազմազանությամբ հավասարը չունի, ինչը պայմանավորված է ոչ միայն բնության էվոլյուցիոն զարգացման առանձնահատկություններով և էնդեմիկների առատությամբ, այլև հսկայական կերային բազայով: Փարթամ խոտային բուսականությունը, խոտակեր կենդանիների մեծ քանակ է ապահովում՝ փիղ, ռնգեղջյուր, ընձուղտ, գեբր, գոմշացուլ, այծքաղների տարբեր տեսակներ: Գիշատիչներից մեծ տարածում ունեն կատվագգիները՝ առյուծ, լեոպարդ (ընձառյուծ), հեպարդ, շնագգիներից՝ բորենի, չախկալ: Գետերում վխտում են կոկորդիլոսները: Չափազանց հարուստ է նաև թռչնաշխարհը:

Սավանանների հողակլիմայական պայմանները բարենպաստ են արևադարձային հողագործության համար: Բարձրախոտային սավանանների տակ ձևավորվում են կարմրահողեր, տիպիկ սավաննայում՝ կարմրագորշ հողեր, որոնց վրա աճեցվող առավել տարածված մշակաբույսերից են բամբակենին, գետնանուշը, ծխախոտը և եգիպտացորենը, սորգոն:

• • •

Աֆրիկայի կենդանական աշխարհի բազմազանությունը և էնդեմիկների (տեղածին) առատությունը նպաստել են շատ երկրների խոշոր քաղաքների կենդանաբանական այգիների կենդանու տեսակային կազմի՝ **Ֆաունայի** հարստացմանը: Շրջակա միջավայրին մեծ վնաս է պատճառել նաև մարդու գործունեությունը հողօգտագործման եղանակը, անասունների գերարածեցումը, վայրի կենդանիների զանգվածային ոչնչացումը՝ որսագողությունը (Օրինակ՝ փղոսկրի համար) և այլ գործոններ նպաստել են մի շարք տարածաշրջաններում էկոլոգիական հավասարակշռության խախտմանը:

• • •

Մայրցամաքի տեղադիրքը հասարակածից հյուսիս և հարավ հանգեցնում է տարվա եղանակների հակադրությանը հյուսիսային և հարավային կիսագնդերում՝ հյուսիսային կիսագնդի ամառային սեզոնին համապատասխանում է ձմեռային սեզոնը հարավային կիսագնդում և հակառակը:

Հասարակածից հեռանալուն զուգընթաց կարճանում է անձրևային սեզոնը և նվազում տեղումների քանակը: Կոնգոյի ավազանում, Գվինեական ծոցի ափամերձ գոտում թափվում են 2000-3000մմ, տեղումներ, իսկ լեռների հողմակողմ լանջերին՝ ավելի քան 3000մմ.: Ամենախոնավ վայրը Կամերուն գործող հրաբխի լանջին գտնվող Դեբունջա բնակավայրն է (տա-

րեկան 9655մմ.)՝ Աֆրիկայի« խոնավության բևեռը»:

• • •

Այսպիսով, երկրի մակերևույթի անհամաչափ տաքացման հետևանքով և Կորիոլիսի ուժի շնորհիվ ձևավորվում է մթնոլորտային ցածր ճնշման երեք գոտի(հասարակածային և բարեխառն լայնություններ) և բարձր ճնշման չորս գոտի(արևադարձային և մերձբևեռային լայնություններ), որոնցով էլ պայմանավորված է խոնավության օրինաչափ բաշխումը երկրի վրա. բարձր ճնշում՝ ցածր խոնավություն, ցածր ճնշում՝ բարձր խոնավություն:

• • •

Ներքին հոսքի ավազանի լճերը որպես կանոն սակավաջուր են և աղի: Չորային սեզոնում դրանց մակարդակը իջնում է, մակերեսը՝ կրճատվում է: Անվանում են նաև «թափառող լճեր» (բացատրեք երևույթը): Խոշորագույն լիճը **Չադն** է: Այն աղիավուն լիճ է՝ մինչև 20% աղիությամբ, իսկ լիճ թափվող գետերի գետաբերանների մոտ՝ քաղցրահամ: Լճում տեղի է ունենում ջրի մշտական հերթափոխ, ինչը պայմանավորված է ատոերկրյա մեծ հոսքով, որոնք սնում են հարակից շրջանների գրունտային ջրերին:

• • •

Տեղումների տարեկան քանակը 2000-2500մմ, միջին տարեկան ջերմաստիճանները 24-29°C: Զբաղեցրած տարածքով օրգանական աշխարհի տեսակային կազմով և անտառների հարկայնությամբ սրանք զիջում են Հարավային Ամերիկայի խոնավ հասարակածային անտառներին:

• • •

Սավաննաներում առանձնացնում են երեք ենթազոննա՝ **բարձրախոտային սավաննա**, 8-9 ամիս խոնավ սեզոնով, 2-3 ամիս՝ չորային, **տիպիկ սավաննա**, վեց ամիս խոնավ, վեց ամիս՝ չորային, **անապատացված սավաննա**՝ 8-9 ամիս չորային, 2-3 ամիս՝ համեմատաբար խոնավ սեզոնով: Ենթազոննան հատկապես մեծ տարածք է զբաղեցնում մայրցամաքի արևելքում: